

socijalnim slojevima, kod dece retardiranih roditelja, i sl. Rezultati su pokazali da deca u posebno organizovanim programima za pomoć razvoju mogu da napreduju preko limita koji bi se mogao očekivati s obzirom na njihove roditelje i uslove života, ali i da su ti efekti kratkotrajni, po prestanku stimulativnih programa dolazi do intelektualnog opadanja i na kraju do potpunog gubitka efekta vežbanja (Pešić, 1987). Iz ovih studija izvedeni su neki važni zaključci i principi rada kada se želi podstaći razvoj:

1. program obučavanja treba da traje barem 3–4 godine;
2. poželjno je da tretman bude individualan, a ne grupni;
3. napredak je utoliko veći ukoliko se sa programom krene na nižem uzrastu;
4. što je intervencija obuhvatnija (npr. uključuje roditelje, ali i raznovrsnu obuku) efekti su bolji i trajniji;
5. nužna je topla i trajna veza deteta i majke ili druge osobe koja o detetu brine.

Rezimirajući stavove o efektima ranog učenja možemo zaključiti da je ono značajno za razvoj, ali ne i presudno u onoj meri u kojoj su to naučnici verovali kada su prvi put sistematski proučavani njegovi efekti (Ivić, 1978). Ipak, nisu ni tako zanemarivi da bi olako mogli preći preko najranijeg perioda detetovog razvoja verujući da se sve propušteno može kasnije nadoknaditi. Pogotovo kada je razvoj ličnosti u pitanju. Generalno govoreći, može se reći da su efekti ranog iskustva relativno trajni.

Korišćena literatura:

- Ivić, I. (1987). *Čovek kao animal symbolicum*. Beograd: Nolit.
- Klark, A. M., Klark, A. D. B. (1987). *Rano iskustvo*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pešić, M. (1987). *Vrednovanje predškolskih vaspitnih programa*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Radonjić, S. (1985). *Psihologija učenja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stefanović-Stanojević, T. (2008). *Rano iskustvo i ljubavne veze*. Niš: Filozofski fakultet.

AFEKTIVNA VEZANOST (PRIVRŽENOST)

Problem afektivnog vezivanja (tj. razvoja privrženosti) je jedan od onih naučnih problema čije rešavanje je imalo dalekosežne posledice na opšti pravac razvoja psihološke misli. Razmatranje ovog problema u okviru psihologije imalo je uticaja i na filozofske rasprave dajući zamah jednim ili drugim shvatanjima ljudske prirode kao većitim filozofskim problemima. Pojednostavljeno: većita borba se vodi između shvatanja o dobroj ili lošoj čovekovoju prirodi. Mislioci koji su razmišljali o čoveku kao u osnovi pozitivnom biću smatrali su da se on rađa sa tom pozitivnom orijentacijom prema sebi i drugima, a da ponašanja koja spadaju u negativna (sebičnost, sukobi, ratovi) proizilaze iz nepovoljnih uslova za razvoj i nisu obavezna čovekova sudbina. Uloga društva koje je shvatilo čovekovu prirodu jeste da stvori takve uslove koji će omogućiti da ljudi razviju sve plemenito što u sebi nose. S druge strane shvatanje o čoveku kao samoživom, egoističnom biću, koga je potrebno kontrolisati i nadzirati da bi se čovečanstvo zaštitilo od destruktivnih poriva, razmatra humane aspekte nekih čovekovih postupaka kao iznuđene načine da se dođe do zadovoljenja potreba kada drugi, direktniji načini nisu dostupni. Uloga društva je da ograničava i kontroliše svoje članove i tenzije drži na nivou koji se može tolerisati, tako da ne ugrožavaju sam opstanak zajednice, a da kanališe zadovoljavanje potreba na kontrolisan način, tako da destruktivne potrebe preobraćuje u pozitivne koliko god je to moguće.

Do otkrića autonomne prirode potrebe za vezivanjem kod ljudi, tj. beba, smatralo se da dete iz biološkog stadijuma prelazi u status društvenog bića učenjem. Vladalo je shvatanje da u prvo vreme dete pokreću samo glad, žeđ i druge telesne potrebe, a da drugi ljudi dobijaju na značaju prvenstveno kao instrumenti zadovoljavanja tih potreba. Posle izvesnog vremena i okolina, u prvom redu majka, dobija na značaju zahvaljujući činjenici da njenim posredstvom dete zadovoljava sve svoje najvažnije potrebe. To je značilo da se naklonost deteta prema majci rađa kao posledica zavisnosti deteta od nje (Zazo, 1980). Ovo shvatanje bilo je tipično za psihoanalitičko shvatanje razvoja, kao i za shvatanja teoretičara učenja.

Otkrića koja su učinjena direktnim proučavanjem beba i eksperimentalnim proučavanjem životinja (neka smo već pominjali), kao i prouča-

vanjem životinja u prirodnim uslovima (etologija) pokazala su da postoji potreba za drugom jedinkom svoje vrste mimo bilo kakvog prethodnog iskustva, pa tako i bez mogućnosti da se naklonost, privrženost ili vezanost (termini koji se uporedo koriste da označe istu stvar) razvije kao posledica zavisnosti od majke ili onoga ko o detetu brine. Zaključak tih proučavanja bio je da se psihološka potreba za drugim ne izgrađuje zadovoljavanjem fizioloških potreba. Etološka proučavanja su pokazala da postoje ponašanja kod životinja koja su manje ili više nezavisna od nagonskih potreba, a da je njihova funkcija prvenstveno osiguranje kontakata između jedinki i međusobna saradnja. Što se tiče proučavanja lišavanja majke kod životinja, posledice mogu biti veoma ozbiljne i trajne kao što su i kod ljudi, a i po simptomima vrlo liče (Stefanović-Stanojević, 2005).

Rene Špic (Spitz, 1965) je opisao *sindrom hospitalizma* (samo po nazivu sličan terminu hospitalizacija!) koji nastaje gubitkom značajne osobe koja o detetu brine (najčešće majke) i koji može završiti i smrtnim ishodom uprkos zadovoljenja bioloških i higijenskih potreba (kao u sirotištima na primer). U tim uslovima emocionalnog lišavanja uprkos zadovoljenju osnovnih bioloških potreba, dete gubi sposobnosti kojima je do tada ovladalo, deluje apatično i odsutno, sve do bukvalne mišićne mlitavosti i tupog vegetiranja.

Kako dete obezbeđuje pozitivne emocije iz okoline kada znamo da ono nije sposobno da se kao majmunče brzo po rođenju uhvati čvrsto za majku i tako obezbedi kontakt i sigurnost. Koje ponašanje deteta tome služi? Šta kod ljudskih beba obezbeđuje kontakt? Smatra se da bebin osmeh služi kao sredstvo uspostavljanja i održavanja kontakta. U laboratorijskim eksperimentima sa šimpanzama pokazano je da mladunčad rado žrtvuju hranu za priliku da budu uz majku. Ovaj kontakt daje sigurnost i zadovoljstvo koje se ničim ne može zameniti. Eksperimenti sa šimpanzama odraslim u potpunoj izolaciji od pripadnika svoje vrste pokazuju da te životinje nisu sposobne za normalne seksualne kontakte sa jedinkama svoje vrste što još jednom ilustruje da je emocionalno vezivanje i sigurnost koja u razvoju iz nje proističe uslov uspešnih seksualnih kontakata, a ne sredstvo da se do njih dođe. Dakle, prosocijalna, ka drugima okrenuta priroda čovekova i mehanizmi koji taj specifični kontakt i zadovoljenje omogućuju su u osnovi čovekove prirode kao primarno društvenog bića. Društvena pravila kanališu zadovoljenje potreba, ali nisu suština čovekove prirode.

Prvi organizator – osmeh u trećem mesecu

Špic (Spitz, 1965) u objašnjenju procesa razvoja afektivnog vezivanja polazi od toga da se prve senzacije koje je beba po porođaju u stanju da iskusi ne tiču takozvanih čula na daljinu (vid, sluh). Za njihovo efikasno korišćenje predstoji proces daljeg fiziološkog sazrevanja. Neposredno po rođenju na osnovu ovih čula dobijaju se sasvim nejasne konture realnosti, za razliku od kontaktnih čula. To su u prvom redu proprioceptivni receptori ruke koja je već tada vrlo aktivna, a pogotovo prsti u fleksiji i ekstenziji, vestibularni aparat sa čulom za ravnotežu, kao i sveprisutno čulo dodira. Ovom spisku čula koja dobro funkcionišu već na rođenju se možda može pridodati i čulo mirisa za koga postoje prilično ubedljivi podaci da već kod sasvim malih beba postoji prepoznavanje telesnog mirisa majke i reagovanja na njega umirenjem i spokojstvom. Za novorođenčad su ove senzacije praktično jedino dostupno iskustvo koje ona na verodostojan način prepoznaju.

Počevši od drugog meseca dete počinje da reaguje specifično na svoju okolinu. U situaciji kada ga prinose na dojenje ono fiksira pogledom majku (a ne dojku!), nastavlja da je gleda u lice tokom dojenja, a i mimo dojenja kada prati kretanje majke fiksira njeno lice. U trećem mesecu javlja se novost u detetovom reagovanju na spoljni svet, javlja se *osmeh na pojavu ljudskog lica*. Ovo vreme pojavljivanja je prosečno, a najranija reakcija osmeha koju je Špic zabeležio bila je kod bebe od 26 dana. Osim praćenja pogledom osmeh je prvo upravljeno i namerno ponašanje kojim dete prelazi iz potpune pasivnosti na aktivno ponašanje. Da bi dete reagovalo osmehom potrebno je da su zadovoljeni neki uslovi: da je lice okrenuto anfas, da se vide oba oka, da se usne pokreću. Na tom uzrastu ništa osim ljudskog lica ne može izazvati ovu reakciju, pa čak ni hrana. Deca će doduše promeniti svoju aktivnost kad primete npr. flašicu, širiće ruke, cokatati ustima, ali se nikad neće osmehivati samo na taj stimulus. Šta više, dete će se osmehivati ne samo na pojavu ljudskog lica pred sobom već i na kartonsku masku koja zadovoljava gornje zahteve u pogledu izgleda i ako se njiše u pravcu odobravanja, dakle afirmativno klima napred-nazad. Ovo nam pokazuje da je dete počelo da razaznaje stimulse iz spoljašnjeg sveta, ali i da reakcija nije specifična, pošto je može izazvati i maska. Zato su naivne interpretacije bebinog ponašanja u tom uzrastu koja osmeh u trećem mesecu proglašavaju za dokaz o tome koga dete iz familije voli, jer ono tada „voli” i kartonsku

masku. Ipak ovaj događaj je vrlo važan u razvoju deteta, toliko da ga je Špic nazvao prvim organizatorom psihe. Time otpočinje bebin kontakt na daljinu i svojevrsna emancipacija od kontaktne brige okoline o njemu.

Drugi organizator – strah u osmom mesecu

Oko osmog meseca prosečno, a kod neke dece i od šestog, dete počinje jasno da razlikuje stranca od sebi poznatih likova. To se vidi po njegovim reakcijama u tim situacijama, dete se ućuti, povlači, a može i da se rasplače (setimo se da bi se u trećem mesecu osmehivalo!). Ono pogledom, a i bukvalno traži jednu osobu – majku. Ovu pojavu *anksioznosti u osmom mesecu* Špic je smatrao drugim organizatorom psihe. Važno je uočiti da se reakcija javlja na stranca sa kojim dete nikada nije imalo neprijatno iskustvo, pa ispoljenu reakciju možda nije najispravnije nazivati strahom. Često neupoznata okolina sa zabrinutošću reaguje na ovu promenu u detetovom ponašanju smatrajući da se nešto nenormalno dešava sa detetom koje iz nedavne razdraganosti pri pojavi svakog lica prelazi u mrzovolju, a u nekim slučajevima u izrazit strah. Potrebno je znati da se radi o normalnom periodu u razvoju, da je reakcija rezervisanosti na pojavu stranca izraz normalnog, a ne patološkog razvoja, a da je izostanak te reakcije znak da se dete ne razvija u poželjnom pravcu. Pri tome reakcije ne moraju da budu burne, ali treba da u nekom obliku budu prisutne. Ova reakcija pokazuje da je u detetovom pamćenju izdvojena jedna figura važnija od svih ostalih iz okoline i tada majka postaje pravi objekat ljubavi. Dolazi do razvoja recipročne komunikacije: dete počinje da shvata odgovore, zabrane i zahteve. Posle osmog meseca i pojave drugog organizatora dete će odabirati najmiliju igračku, a ne najbližu kada mu postavimo nekoliko pred njega. Pojavljuju se i prvi znaci imitacije okoline, u prvom redu majke, kojom dete počinje da uči da se ponaša prema sebi kao što se majka ponaša prema njemu, što će kasnije rezultirati pojavom identifikacije kao vrlo bitnog procesa u izgradnji ličnosti deteta.

Treći organizator – semantičko „ne”

Sve veća pokretljivost deteta pri kraju prve godine pred majku postavlja potrebu da kontroliše detetove aktivnosti i da sprečava neke njegove

inicijative. Do tada je majka mogla da zadovolji ili ne zadovolji detetove potrebe, ali sada mora i da ih aktivno zabranjuje. Dete počinje da razumeva majčine zabrane kroz proces identifikacije tako što se sebi obraća majčinih rečima. Često se može videti dete koje prilazi zabranjenoj stvari ponavljajući „ne” i odrečno vrteći glavom što ga u prvo vreme ne sprečava i da čini ono što je predmet zabrane, ali vrlo brzo nauči da se uzdržava u skladu sa postavljenim zahtevima. Dok su reči kojima je dete do tada ovladalo imale globalno značenje, „ne” postaje prva reč sa specifičnim značenjem koja se upotrebljava na nedvosmislen način. Dok „mama” iz ranijeg perioda razvoja može da znači i „gladan sam” i „nosi me”, „ne” ima sasvim definisano značenje. Ovladavanjem negacijom *akcija se zamenjuje porukama* i time se dalje razvija komunikacija na daljinu. Ističući značaj ovog razvojnog dostignuća Špic je usvajanje značenja „ne” nazvao trećim organizatorom psihe koji se prosečno uspostavlja oko 18. meseca detetovog života i predstavlja novu prekretnicu u razvoju.

Posledice neadekvatne emocionalne razmene između majke i deteta

Koliko dalekosežne mogu biti *posledice neadekvatne emocionalne razmene između majke i deteta* pokazuju primeri koje navodi Špic (Spitz, 1965). On je opisao slučajeve drastične izmenjenosti odnosa majke i deteta, koje na sreću ipak retko srećemo u svakodnevnom životu. Ipak, oni mogu biti ilustrativni kao podsetnik koliko je veza majke i deteta važna u najranijem detinjstvu.

U slučaju primarnog otvorenog odbacivanja, koje se sastoji u potpunom odbacivanju majčinstva, od seksualnosti do trudnoće kao i tek rođenog deteta, deca takvih majki u najboljem slučaju ostaju napuštena u porodilištima i često završavaju kao usvojena, a u gorem slučaju potpuno zanemarena umiru, bilo direktnim čedomorstvom bilo „slučajno” kada se po pravilu kasnije otkriva neki oblik drastičnog zanemarivanja. Drugu vrstu neadekvatnog odnosa imamo u slučaju primarne anksiozne prebrižnosti koju pokazuju majke koje na svaku manifestaciju detetove nelagodnosti ili nezadovoljstva preduzimaju hranjenje. U slučaju kada beba spada u one tipove beba koje su konstitucionalno (urođeno) napete muskulature, posebno abdominalne, razviće se kolike (grčevi) na uzrastu od oko tri mese-

ca starosti. Istraživači su zapazili da se kolike po pravilu ne razvijaju kod dece podizane u institucionalnim uslovima. Očigledno na njihove signale nije imao ko da reaguje preteranom brigom. Zanimljivo je da su kolike bile česte kod onih majki koje su se pridržavale režima hranjenja po sistemu „onda kada beba traži”. Verovatno nisu sva bebina oglašavanja bila traženje hrane i u tom pogrešnom prepoznavanju signala svog deteta leži razvoj ovog poremećaja. Hranjenje na svako oglašavanje deteta zanemaruje da ono može imati i neke druge potrebe. Smatra se da stalno hranjenje predstavlja dokazivanje sebi, a nekada i drugima da je žena dobra i brižna majka. Ovakve majke su stalno zabrinute da li je beba dovoljno sita i prva pomisao u vezi sa bebom je „da li je možda gladna”? Kod nekih beba se u drugoj polovini prve godine života javlja rani ekcem (osip po koži) koji, po Špicu, može da nastane kada majke, u brizi da ne naškode detetu nespretnom manipulacijom njime, odbijaju da ga dotaknu. Suprotno od prethodnog primera ovakve probleme imaju češće deca smeštena u ustanovama kao posledica malog broja osoblja koje o njima brine, što znači i manje učestale fizičke kontakte. Ovakvi slučajevi su otporni na medicinsku terapiju, a jedina intervencija koja efikasno razrešava problem je uzimanje deteta u naručje, tj. doživljaj telesnog kontakta. Objašnjenje prirode ovog poremećaja je u tome da beba lišena fizičkog kontakta nadoknađuje nedostatak stimulacije svojevrsnom samostimulacijom kakva je ekcem. Posle prve godine života ovaj simptom se povlači sam od sebe. Roking je izraz za ritmično ljuljanje deteta. Ono se kod mlađe dece izvodi ležanjem na leđima, a kod starije u stojećem položaju. Ljuljanje samo po sebi nije znak patologije, mnogi odrasli zaspivaju ljuljuškajući se u krevetu. Ono postaje patološko kada poprma razmere vodeće aktivnosti deteta, pri čemu ono deluje kao da je odsutno i ne pokazuje ostale uobičajene aktivnosti za svoj uzrast. Takva deca, prema opservacijama Špica imaju veoma bučne majke koje lako izražavaju emocije i često prelazile iz intenzivnog pozitivnog kontakta sa detetom u negativne emocije, povremeno sa ispadima žestokih napada. Osnovna odlika ovih majki je nepostojanost u ponašanju, sa čestim bezrazložnim drastičnim promenama u raspoloženju i odnosu prema detetu. U teže poremećaje spada fenomen igre sa izmetom i koprofagija, tj. pojava jedenja fekalija, koji može da se javi između 9. i 15. meseca. Proučavanjem majki ove dece nađeno je da se među njima nalazi veliki broj ozbiljno duševno poremećenih osoba. A i kada nisu duševno poremećene, majke ove dece pokazuju jednu zajedničku osobinu, a to je ciklična pro-

mena u raspoloženju, od spremnosti za kontakt sa detetom do potištenosti i depresije i gubitka interesovanja za bebu. Ovi ciklusi smenjuju se u dužim vremenskim intervalima od po nekoliko meseci. Poslednji od Špicovih opisa koje ovde navodimo odnosi se na decu na ulasku u drugu godinu života koja u tom periodu postaju nedruštvena, agresivna prema igračkama, a ako im se priđe i prema ljudima. Istovremeno su spretna sa raznim složenim igračkama kojima su obasuti tokom detinjstva. Ova deca imaju majke koje su svoju agresivnost prema deci svesno kompenzovale. To su majke obično intelektualke ili uspešne poslovne žene koje su svesne svog zapostavljanja deteta i nastoje da nadoknade propušteno kupovinama vrednih stvari, prvenstveno igračaka. Često koriste decu i za sopstvenu promociju.

Osim ove *kvalitativne izmenjenosti* u odnosima majke i deteta, moguće je razmatrati i *osiromašenje* u tim odnosima. Ono može imati oblik delimičnog emocionalnog uskraćivanja u kom slučaju se razvija anaklitička depresija i oblik potpunog emocionalnog uskraćivanja kada se razvija tzv. hospitalizam. U prethodno opisanim kvalitativnim poremećajima ličnost majke igrala je glavnu ulogu u nastajanju poremećaja kod dece. U ovoj drugoj grupi osnovni faktor je fizičko odsustvo majke koje može nastati iz raznih razloga: bolesti, zatvorske kazne i sl. Deca koja su u prvih pola godine svog života imali dobre i normalne odnose sa svojim majkama kada ostanu bez njih u prvo vreme uporno plaču, a kasnije počinju da se povlače, da gube na težini i da pate od nesаницe. Kako vreme prolazi stanje se pogoršava tako da posle tri meseca lišavanja majčine brige ta deca postaju amimična, plakanje prestaje, ostaje samo povremeno jecanje i drhtanje, deca uglavnom leže, deluju kao da ne primećuju svoju okolinu. Značajno je napomenuti da deca kod kojih su primećeni ovi poremećaji u razvoju nisu imala zamene za svoje odsutne majke, o njima su u ustanovama brinule negovateljice koje su bile zadužene za po desetak dece pa su ona dobijala samo deseti deo pažnje ili manje nego što su imala sa svojim majkama. Ako se u roku od tri, a najviše pet meseci majka vrati, simptomi se povlače i dete se oporavlja, mada nije sigurno da li u potpunosti. Simptomi ove dece jako podsećaju na simptome depresije kod odraslih, ali se ne mogu izjednačiti sa njima. Depresija kod odraslog pretpostavlja postojanje preterane, rigidne savesti koja optužuje i proganja. Kod deteta uzrasta o kome govorimo (prva godina života) nije formiran taj deo ličnosti pa je sličnost sa odraslima samo površna, a procesi u osnovi sasvim različiti. Zbog toga, poremećaj kod dece nosi naziv anaklitička depresija (depresija odvajanja).

Da bi smo o njoj mogli govoriti, osnovni uslov je da je pre odvajanja dete uspostavilo dobar odnos sa majkom (Kondić i Levkov, 1994). Što su prethodni odnosi bili bolji, simptomi su bili teži, a takođe i što je odvajanje duže trajalo.

I u svakodnevnom životu postoje situacije koje provociraju neke od simptoma anaklitičke depresije. To mogu biti situacije smeštaja deteta u bolnicu, odlazak sa školom na letovanje ili rekreativnu nastavu, odlazak roditelja u inostranstvo ili službeni put, polazak u predškolsku ustanovu itd. Psihološki neobrazovani ljudi dečije proteste, plač i druga negodujuća ponašanja u tim situacijama često pripisuju nekim lošim detetovim osobinama: razmaženosti, nesigurnosti i sl., a zapravo stvarni razlog za zabrinutost imaju oni roditelji čije dete bez ikakve reakcije stupa u novu i nepoznatu sredinu. To će pre biti znak loše izgrađenih odnosa sa roditeljima nego detetove naprednosti ili razumnosti. Zbog štetnih posledica razdvajanja preporučuju se neke preventivne mere kao što je priprema deteta za odlazak u bolnicu ili prijem zajedno sa majkom, prethodno upoznavanje sa zgradom ili vaspitačicom u zabavištu itd. Važno je imati na umu da u tim situacijama deca ne izražavaju obest ili kukavičluk već svoju bol usled prekida veze koju su kvalitetno izgradila. Poznato je da deca iz sirotišta nikada ne pokazuju simptome odvajanja, ali to ne znači da se pravilno razvijaju. Svakodnevne situacije i odvajanja (zbog posla, putovanja) samo su male provokacije koje nemaju štetan uticaj na detetov razvoj pošto je odvajanje kratkotrajno. Osim dužine trajanja odvajanja značajno je i to na kom se uzrastu ono odvija. Na sasvim malom uzrastu (ispod pet meseci) dete još ne doživljava odvajanje jer ne uspostavlja ličnu vezanost za osobe iz okoline (pa nema od čega da se odvoji) i tada je nestanak majke moguće bez posledica nadoknaditi, naravno ako postoji neko ko će o detetu da preuzme brigu.

Razvoj privrženosti po Bolbiju i Ajnsvort

U razumevanju razvoja, dugo je važilo shvatanje da bebino ponašanje pokreću isključivo biološke potrebe (glad, žeđ i slični telesni zahtevi). Drugi ljudi oko bebe, koji su u situaciji da te potrebe zadovolje, postaju time značajne osobe za njen život, kako za fizičko preživljavanje, tako i za psiho-socijalni razvoj. Kako većinu bebinih potreba, u većini porodica, zadovoljava majka, primat njene brige, i značaj koji ona ima u životu bebe,

te specifična veza koja se već vrlo rano može uočiti između deteta i majke, po ovim shvatanjima razvijala se isključivo na temelju detetove zavisnosti od prisustva i angažovanja majke. Ovo shvatanje, koje isključuje primarnu detetovu socijalnost, ali i potrebe osim bioloških, bilo je karakteristično pre svega za psihoanalizu, mada su i teorije učenja svoja razmatranja razvoja bazirale na ovim pretpostavkama.

Rene Špic, opisujući ranije pomenut fenomen hospitalizma, ukazuje na mogućnost da razdvajanje od značajnih osoba (majke) može rezultirati veoma lošim fizičkim stanjem, pa čak i smrću, čak i kada su zadovoljene sve fiziološke potrebe i briga o zdravlju deteta je na zadovoljavajućem nivou. Na osnovu ovih nalaza, Špic zaključuje da je recipročna emotivna razmena između majke i deteta neophodna, a njeno uskraćivanje stvara značajne rizike po razvoj (Spitz, 1945, prema Alsop-Shields, Mohay, 2001; Van de Horst, Van der Veer, 2008). Takođe, Robertson i Bolbi, istražujući *ponašanja dece pri odvajanju od majke* zbog odlaska u bolnicu, ukazuju na ponašanja koja pokazuju značajan protest, veoma burne reakcije na samu separaciju, a kasnije vrlo težak zdravstveni oporavak i loše psihičko stanje dece koja su preživela separaciju (Robertson, Bowlby, 1952 prema Slater, 2007; Alsop-Shields, Mohay, 2001)

Radeći u školi za maloletne delikvente, Džon Bolbi počinje da istražuje uočenu pravilnost da su kod dečaka sa kojima radi evidentni problemi vezani za uspostavljanje odnosa i emocionalnost (poput izrazito lepljivog, ili izrazito hostilnog odnosa sa drugima), kao i da su problemi zbog kojih su došli i niski kapaciteti za bliske odnose. On ih kasnije naziva „neemotionalni karakter“, naglašavajući njihovu stečenu „neveštost“ da formiraju bilo kakvu blisku emotivnu vezu i zaključuje da je ova pravilnost dosledno povezana sa odvajanjem od majke ili lošim odnosom sa njom (Bowlby, 1956). U studiji 44 delinkventa, Bolbi je upisao da je u svim slučajevima bila prisutna separacija od majke, u uzrastima između 6 meseci i 3 godine. Ponekad je do odvajanja dolazilo zbog hospitalizacije, a ponekad je separacija bila dugotrajnija. U svim slučajevima, međutim, Bolbi primećuje da nije bilo adekvatne zamene za majčinsku figuru (Bretherton, 1992).

Na temelju ovakvih rezultata postavilo se pitanje: ako se deca toliko jasno protive odvajanju i ako su posledice odvajanja od značajnih figura toliko velike i dalekosežne, kakav se to delikatan i važan mehanizam nalazi u osnovi odnosa između majke (primarnog staratelja) i deteta, a koji se odvajanjem narušava? Ovo pitanje zahtevalo je odgovor koji bi dao temelje

razumevanju primarne socijalnosti deteta, te prepoznavanju i razumevanju potreba drugačijih od fizioloških i mehanizama drugačijih od učenja.

U traženju takvog odgovora, Bolbi se još jednom okrenuo etolozima za pomoć. U radovima Konrada Lorenca našao je opisanu pravilnost da ptice neposredno po rađanju pokazuju tendenciju da prate prvi objekat koji u okolini sretnu. Reakciji praćenja ne prethodi nikakvo zadovoljavanje fizioloških potreba, niti taj objekat nužno mora biti neko ko je uopšte sposoban za takvu brigu pruži. Lorenc je uočavao da će pačići pratiti i kutiju šibica koju on pokreće ukoliko je to prvi objekat, i da nakon nekog vremena (koji on naziva kritičnim ili senzitivnim periodom) više neće biti u mogućnosti da uopšte prihvate patku za staratelja, čime posledice uskraćivanja brige od strane majke postaju ireverzibilne i nenadoknadive. Uspostavljanje ove relacije praćenja Lorenc je objašnjavao utiskivanjem, kao jednim od najranije razvijenih i aktiviranih bihevioralnih sistema (Stevenson-Hinde, 2007).

Prihvatajući Lorencove ideje o bihevioralnim mehanizmima, a u isto vreme zadržavajući duboko uverenje o ogromnom značaju ranih iskustava u odnosu sa majkom, Bolbi je pretpostavio da se kod ljudi radi o sličnom, ali nešto složenijem mehanizmu koji je nazvao bihevioralni sistem *afektivne vezanosti* (koristi se i termin *privrženost*, u engleskom *attachment*). Ovaj motivacioni adaptivni sistem se aktivira nezavisno od bilo koje druge potrebe, pa tako, pretpostavlja Bolbi, dete može biti i gladno, ali i imati i pokazivati potrebu za kontaktom sa drugim osobama, zaštitom i utehom od njih i slično. Ovim je postavljen temelj jedne od najznačajnijih psiholoških teorija – teorije afektivne vezanosti.

Rad Robertsona i Bolbija na istraživanju efekata separacije deteta od majke pri hospitalizaciji značajno je pomogao boljem tretmanu i brizi o deci na bolničkom lečenju, naglašavanju neophodnosti kontinuiranog i aktivnog učešća majke u procesu lečenja, uvođenju pripreme deteta za tretman i slično.

Prema Bolbiju, dete se rađa sa kapacitetima za adaptivne forme socijalnog ponašanja, kojima ono traži brigu od majke i za uzvrat dobija negu, zaštitu, ali i model odnosa sa drugim ljudima. Ovakvo adaptivno ponašanje zasniva na dva komplementarna bihevioralna sistema: detetov sistem kojim poziva na brigu i traži zaštitu i majčin sistem kojim obezbeđuje brigu. Interakcijom ova dva sistema razvija se afektivna vezanost.

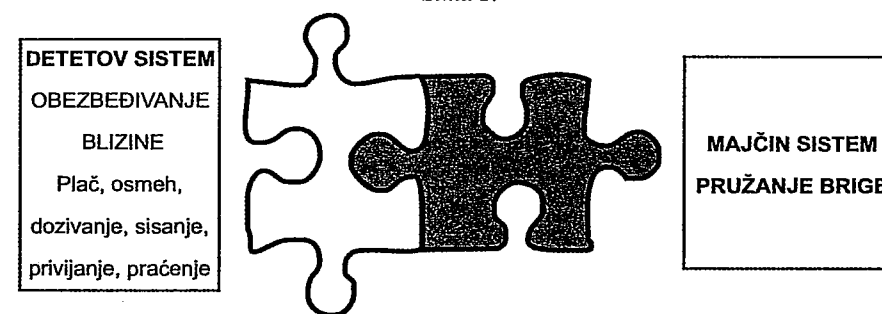
U detetov sistem uključena su različita ponašanja od kojih su prva: sisanje, plač, privijanje, osmeh, dozivanje, praćenje. Ova ponašanja Bolbi objedinjuje nazivom signalna ponašanja i smatra da imaju dvojak funkciju:

- da dovedu majku detetu (plač, osmeh, dozivanje) i
- da dovedu dete majci (sisanje, privijanje i praćenje).

I sam Bolbi navodi (Bowlby, 1958), a u kasnijim istraživanjima se i potvrđuje, da broj i složenost ponašanja u detetovom kontrolnom sistemu afektivne vezanosti raste sa razvojem deteta, te ona postaju sve raznovrsnija i omogućavaju sve čvršću i stabilniju vezu između majke i deteta.

Detetov signalni sistem će se aktivirati u situacijama koje se opažaju kao pretnja po sigurnost, na primer u novom, nepoznatom prostoru, sa nepoznatim ljudima. Na aktivaciju detetovog signalnog sistema majka odgovara aktivacijom sistema brige, to jest ponašanjem koje detetu na zadovoljavajući način uklanja nelagodnost, strah, umiruje ga, pruža osećaj sigurnosti ili zadovoljava potrebu. U idealnim slučajevima ova dva sistema se potpuno nadopunjuju (Slika 1). Zahvaljujući ovakvom mehanizmu, dete se oseća zaštićeno, zbrinuto i sigurno, što nije moguće ukoliko majka nije prisutna i što ostavlja značajne posledice po mentalno zdravlje deteta.

Slika 1.

Da li to znači da majka nikada ne sme da ostavi svoje dete? Već se Bolbi susreo sa ovim pitanjem (Bowlby, 1958a), a svoj značaj ima i danas u kontekstu povratka majke na posao nakon porodijskog odsustva, polaska deteta u vrtić i slično. Takođe, i danas, većina majki primećuje da, u određenom uzrastu, i najkraća njena odvajanja od deteta bivaju praćena bebinom burnom reakcijom protesta, koja prestaje ukoliko se ili kada se majka vrati. Većina dece iskusi odvojenost od majke i većina dece ipak ne razvije probleme u socioemocionalnoj sferi. Zašto?

Još je Bolbi ukazivao da odsustvo majke ima različite forme i da nisu efekti svih vrsta odvajanja isti. U razvojnim historijama dece koju je susretao mogao je da uoči nekoliko pravilnosti. Neka od dece koja su imala teškoće u emotivnom razvoju bila su veoma rano (neposredno nakon rođenja) zaista odvajana, na duži period od svoje majke – zbog smeštanja u bolnicu, ili odrastanja u instituciji. Neka od dece su doživela gubitak majke, nakon što su neko vreme rasla sa njom. Međutim, postojala je i grupa dece koja su rasla sa majkom, ali su u odnosu sa njom često bili odbacivani i od strane majke doživeli veoma malo, ili nimalo toplih emocija. Izraze nežnosti kod majke, Bolbi je razumeo kao neku vrstu nadoknade za hostile i grube vaspitne postupke prema detetu. Ovakva deca mogu takođe da imaju specifičnih teškoća u uspostavljanju bliskih veza, a opažana su često (i danas) kao razmažena i prezahtevna. Ovim je naglašeno i danas aktuelno pitanje: da li je važnija količina ili kvalitet brige? Iako se u ranim radovima o afektivnoj vezanosti pre svega naznačavalo fizičko prisustvo majke, jednako je bio naglašen i značaj kvaliteta brige koju majka pruža. O parametrima kvaliteta brige koji su od značaja za razvoj deteta biće reči kasnije u tekstu.

Šta se događa kada se dete odvoji od majke? Bolbi je smatrao da se pri dugotrajnom odvajanju deteta od roditelja prekida delikatan mehanizam afektivne vezanosti, kao fundamentalne veze koja ih spaja, u čijem su kreiranju oboje učestvovali, a koji za cilj ima da detetu omogući optimum brige i zaštite. Na separaciju će, stoga, burno reagovati upravo deca koja su do tada imala sa roditeljima adekvatan odnos, koji je pružao fizičku zaštitu i osnov za pravilan psihički razvoj. Prve studije su ukazale na izrazitu snagu adaptivnih mehanizama u osnovi afektivne vezanosti, koja štite dete i u nekim slučajevima preveniraju pojavu teških i dugotrajnih posledica odvajanja po mentalno zdravlje deteta. Naime, Bolbi je utvrdio da će nakon odvajanja od majke proći dosta vremena pre nego što se raskine veza između majke i deteta. U početku, neposredno nakon odvajanja javlja se *faza akutnog protesta*. Dete na vrlo jasne načine pokazuje da mu odvojenost od majke ne prija i traži da se bliskost i blizina ponovo uspostave, a njemu pruži neophodan, prepoznatljiv obrazac brige i zaštite. Ovo ponašanje direktni je indikator *separacione anksioznosti* – straha koji dete oseća pri odvajanju od staratelja. Separaciona anksioznost se može prekinuti tek po ponovnom susretu sa majkom ili drugom traženom figurom. Ponašanja u ovoj fazi karakteriše bunt, plač i jasno izraženo nezadovoljstvo. Nakon ovog sledi *faza oćajanja*, u kom su načini na koje

dete pokazuje nelagodu zbog odvajanja nešto umereniji u ponašanju, ali produbljeni – dete se povlači, izbegava kontakt i interakciju sa drugim ljudima, umiruje se. Ovakvo ponašanje povezano je sa tugovanjem zbog odvojenosti. Nakon ove, može da se javi *faza ravnodušnosti i afektivnog odvajanja* (eng, *detachment*, koristi se i pojam *povlačenje*, pa se po prvim slovima ovaj obrazac reagovanja zove *POP: protest, oćajanje, povlačenje*), koja je povezana sa mehanizmima odbrane, a opaža se po detetovoj spremnosti da ulazi u interakciju sa različitim osobama iz svog okruženja. Adaptivna funkcija ovih faza vidljiva je na dva načina: pre faze ravnodušnosti, dete može nekoliko puta da prolazi kroz prethodne dve faze, čime se pruža vreme da se interakcija sa majkom ponovo uspostavi; sa druge strane, faza ravnodušnosti omogućava da se uspostavi ciljem korigovano partnerstvo sa drugom osobom i na taj način obezbedi kontinuitet brige za dete.

Reakcije protesta se, međutim, ne javljaju odmah po rođenju, kao što se ni dete ne rađa afektivno vezano sa svojom majku. Ovaj specifični adaptivni mehanizam se razvija kroz nekoliko faza.

1. orijentacija i signali bez diskriminacije osobe

Jedini način na koji beba u ovom periodu (do tri meseca života) razlikuje osobe iz svog okruženja je na osnovu auditivnih stimulusa. To, međutim, ne znači da beba ne primećuje osobe oko sebe. Naprotiv, ukoliko se neka osoba pojavi u vidnom polju bebe, ona reaguje veoma rano razvijanim oblicima ponašanja: upravlja pogled ka njoj, kratko je prati pogledom, osmehne se ili guče, zaustavlja plač. Cilj razvoja i uvećavanja ovih ponašanja je da se osoba koja može pružiti zaštitu i brigu zadrži u blizini bebe.

2. orijentacija i signali usmereni ka jednoj izdvojenoj osobi (ili više izdvojenih osoba)

U toku ove faze (do šestog meseca) ranije razvijena ponašanja usmeravaju se izraženije ka jednoj, ili više, preferiranih osoba. Te osobe Bolbi naziva *primarnim figurama afektivne vezanosti* i u većini kultura i porodica to su primarni staratelji: majka i otac. Dete će u ovoj fazi svim svojim razvijanim ponašanjim pokazati da je ta osoba i odnos sa njom na neki način poseban. Na primer, iako uživa u interakciji sa različitim osobama, beba može da, u situacijama poput gladi, bola, umora, straha, insistira na kontaktu sa majkom, što će pokazati tako što će se smiriti tek kada je majka uzme. Na ovaj način beba ukazuje, ne samo da preferira majku, već i njen način brige i staranja za nju.

3. održavanje blizine sa preferiranom osobom

Ova faza traje do treće godine života. U toku ovog perioda dete razvija lokomotorne veštine koje, osim ranije razvijenih ponašanja (plač,isanje, osmeh, praćenje pogledom) koristi da bi obezbedilo blizinu primarne figure afektivne vezanosti – puzi, hoda, penje se po njoj, grli je, maše joj i slično. U ovoj razvojnoj fazi dete će majku (ili drugu primarnu figuru) koristiti kao *sigurnu bazu* za istraživanje okoline. U prostoriji u kojoj se igra, dete će se s vremena na vreme vraćati majci, doneti joj neku igračku, ili na drugi način izražavati zadovoljstvo što je majka blizu – dovikaće je s vremena na vreme, osmehnuti joj se, mahnuti i slično, tu, a zatim ponovo otići da se igra. Ovaj „ritual“ može se opaziti kada je dete smireno. Na ovom uzrastu, jasno je uspostavljena reakcija protesta na odvajanje od majke, a ponašanje prema drugim osobama karakteriše povlačenje uz blago izraženu nelagodnost ili strah. Poslednje navedeni oblik ponašanja nazvan je *strahom od stranca*.

4. uspostavljanje ciljem korigovanog partnerstva

Vremenom dete postaje svesno i majčinih motiva, potreba i osećanja, a takođe može i da pojmi da i kada majka nije sa njim, veza među njima može da postoji. U ovome mu, kao i u ranijim fazama, značajno pomažu sve razvijeniji kognitivni procesi. Interakcija između majke i deteta postaje daleko kompleksnija, ne počiva samo na signalnim ponašanjima, već uključuje veliki repertoar detetovih veština i majčinih reakcija, organizovane u prepoznatljive, uigrane obrasce ponašanja. Na bazi obrazaca interakcije sa majkom iz ranog iskustva dete će usvojiti modele bliskih odnosa, poimanje, značenje bliskosti, modele za uspostavljanje i pravila bliskih veza i slično (*unutrašnji radni model*). Ovi modeli ostaju aktivni celog života, imaju tendenciju da traju i boje sva naredna iskustva bliskih veza sa značajnim ljudima.

Iako su faze kroz koje razvoj afektivne vezanosti prolazi iste, ne ponašaju se sve bebe isto, niti sve majke isto, pa tako ni kvalitet specifične veze među njima nije isti. Saradnica J. Bolbija, M. Ajnsvort, je veliki deo svojih istraživanja posvetila razumevanju porekla razlika među decom u kvalitetu afektivne vezanosti u odnosu sa majkom. Njeno interesovanje za ovu oblast potiče iz istraživanja koje je započela još 1953. u Ugandi. U longitudinalnoj studiji koju je tamo sprovedla učestvovalo je 26 porodica, koje je posećivala svake druge nedelje i dva sata boravila sa njima. Posmatrajući ove dijade i prateći razvoj ove dece, uočila je značajne razlike u kvalitetu interakcije majke sa detetom, ali i neke pravilnosti.

Prva od njih ticala se značajnih razlika u ponašanju samih beba, koje je kategorisala u tri grupe:

- bebe koje su povučene u odnosu na majku i retko plaču;
- bebe koje su blisko povezane sa majkom i koje malo i kratko plaču i lako ih je utešiti;
- bebe koje su na specifične načine povezane sa majkom i koje mnogo plaču.

Razlike u ponašanju beba, pratile su i razlike u ponašanju majki. Neke od njih su mogle do detalja da opišu ponašanje i dnevni ritam svoje bebe, a neke daju veoma šturo opise. Na osnovu svojih posmatranja, Ajnsvortova je zaključila da postoji značajna povezanost između načina na koji majka opisuje beb i ponašanja bebe, otvarajući tako, ranije pomenuto, pitanje činilaca kvaliteta afektivne vezanosti kada ne postoji iskustvo separacije deteta od majke – pitanje kvaliteta brige. Veštinu majke da opiše dnevni ritam deteta, prate i druge veštine majke – prijemčivost i adekvatna interpretacija bebinih signala, saradnja sa bebom u njenim aktivnostima, psihička i fizička prisutnost i pristupačnost, prihvatanje i razumevanje bebinih potreba. Sve ovo, M. Ajnsvort objedinjuje nazivom *senzitivnost (responsivnost) majke*.

Posmatrajući razvoj i ponašanje dece senzitivnih i manje senzitivnih majki, Ajnsvortova je primetila značajne razlike (tabela 1).

Tabela 3. Razlike u ponašanju dece senzitivnih i nesenzitivnih majki

DECA SENZITIVNIH MAJKI	DECA NESENZITIVNIH MAJKI
–prate majku	–lako se naljute na majku
–grle majku	–kada je uznemireno, stoji gde je i plače, ne traži majku
–traže utehu majke i lako ih je utešiti	–ako majka napusti prostoriju, veoma se uznemiri
–gledaju u majku tražeći odobravanje	–"diže frku" ako mu majka odmah ne ispuni želju
–pozdravljaju se sa majkom po povratku	–odguruje majku kada pokušava da se igra sa njim
–rado dele sa majkom igračku ili igru	–retko traži pomoć od majke
–rado sedi majci u krilo	–ako majka priča sa nekim, dete joj privlači pažnju
–uživa i smiri se kad mu majka priđe i poljubi ga	

Na osnovu ovih razlika, koje uključuju i razlike u traženju brige, ostvarivanja bliskosti i slično, Mary Answorth pretpostavlja da će u zavrsnosti od senizitivnosti majke, ona sama biti spremna za različit kvalitet

brige o detetu, a dete, tako, ostvariti različite obrasce interakcije sa njom, te da će i kvalitet afektivne vezanosti među njima biti različiti.

Niz njenih kasnijih istraživanja rezultirao je procedurom koja ima za cilj da proceni kvalitet afektivne vezanosti u odnosu majka-dete. Ova procedura, nazvana *Test strane situacije*, osmišljena je tako da u laboratorijskim uslovima prati ponašanja deteta i majke u situacijama istraživanja novog prostora, kratkotrajnog odvajanja od majke, ponovnog susreta sa njom, susreta sa nepoznatom osobom (u prisustvu majke), samostalnog boravka sa strancem, samostalnog boravka u nepoznatoj prostoriji (prikaz faza Testa strane situacije dat je u tabeli 2).

Tabela 4. Epizode u Testu strane situacije

epizoda	trajanje	Opis
1	1 min	dete i roditelj ulaze u prostoriju
2	3 min	dete istražuje, roditelj se uključuje ako je neophodno
3	3 min	ulazi nepoznata osoba, tek u poslednjem minutu se igra sa detetom
4	3 min	roditelj izlazi, dete je samo sa strancem
5	3 min	roditelj se vraća, stranac izlazi
6	3 min	roditelj izlazi, dete ostaje samo u prostoriji
7	3 min	stranac ulazi, stupa u interakciju kad je neophodno
8	3 min	roditelj se vraća, stranac izlazi

Očekivano je da se u toku procedure kao indikatori afektivne vezanosti primete reakcije protesta (pri separaciji) i reakcija smirivanja (po povratku majke), postojanje sigurne baze u odnosu sa majkom (u istraživanju prostora), strah od stranca. Rezultati istraživanja koja su koristila ovu proceduru pružili su Ajnsvoort mogućnost da teoriju afektivne vezanosti dopuni saznanjima o načinima i kontekstu formiranja afektivnih veza različitog kvaliteta između majke i deteta.

Senzitivna majka će, dakle, dobro prepoznati i interpretirati detetove potrebe i na njih odgovoriti što je uvremenjenije i adekvatnije moguće. Na osnovu toga dete će dobiti povratne informacije koje govore o tome da je uz majku sigurno i voljeno. Ove povratne informacije kriju u sebi pozitivnu sliku o sebi (*Ako mi nešto treba ja umem i mogu da dozovem majku, Ja sam vredan majčine pažnje*) i pozitivnu sliku o majci (*Majka će uvek razumeti*

moju potrebu, Majka je osoba koja ume da voli). Na osnovu ovih povratnih informacija dete učvršćuje interakciju sa majkom u obrazac u kom se majka posmatra kao osoba od poverenja, koja može da pruži brigu i zaštitu - *sigurna baza*. Dete koristi signalni sistem da zatraži majčinu pažnju i majka odgovara aktivacijom sistema staranja i pružanja brige. Interakcija koja se na ovaj način odvija formira *sigurnu afektivnu vezanost*. Dece sigurnog obrasca afektivne vezanosti ima najviše u populaciji (oko 66%). Njihovo ponašanje na Testu strane situacije karakteriše detetova potreba za blizinom i kontaktom sa majkom, naročito pri ponovnom susretu. Ovo dete može da se prijateljski ponaša sa strancem, ali uvek preferira interakciju sa majkom. Intenzitet protesta pri odvajanju od majke može da varira, ali je uznemirenost uvek evidentna. Stranac može da ga umiri, ali dete vrlo jasno traži majku čak i tada. Reakcija na povratak majke je prepoznatljivo pozitivna (trči ka njoj, smeje joj se, mahne joj, zagri je.), a pri povratku majke se smiruje i nakon nekog vremena okreće se igračkama i istraživanju prostorije.

Dete može da ima i drugačije iskustvo. Na aktivaciju detetovog sistema traženja brige, majka može da ne odgovori, ili da ne odgovori uvremenjeno ili adekvatno. Ponavljanjem ovakvih obrazaca interakcije, povratne informacije koje dete dobija mogu da se sadrže negativnu sliku o sebi („Ja nisam vredan pažnje drugih osoba”, „Ja ne umem da privučem majčinu pažnju”) i/ili negativnu sliku o majci kao značajnom drugom („Potrebno je dosta da bi majka bila sposobna da me voli”, „Majka ne razume uvek šta želim”). Na osnovu ovih informacija, dete razume da nije uvek sigurno i zaštićeno u blizini majke, majka se ne percipira kao sigurna baza. Dete razvija niz specifičnih oblika ponašanja kojima obezbeđuje blizinu i brigu od majke (*sekundarne strategije*): vrišti, baca se po podu, udara glavom o pod, grize, gura, udara majku i slično. U ovakvom kontekstu razvija se neki od oblika *nesigurne afektivne vezanosti*. Na Testu strane situacije moguće je razlikovati tri obrasca nesigurne afektivne vezanosti.

Ponašanje dece iz grupe *nesigurno-izbegavajuće afektivno vezane* (A tip), karakteriše izbegavanje i odbijanje kontakta sa majkom. Ovo dete pokazuje veoma malo potrebe da se majci približi, ne prati je. Odnos sa strancem sličan je odnosu sa majkom – distanciran i hladan. Nema znakovna reakcije protesta nakon odvajanja od majke. Može da bude uznemireno kada je samo, ali zato što je samo, a ne zato što majka nije sa njim. Stranac može potpuno da ga umiri. Kada se majka vrati, najčešće je ne primećuje i/ili ignoriše njene pokušaje da mu se obrati i uključi se u igru sa njim. U

razvoju ovakve dece, najčešće dominiraju iskustva odbacivanja, zanemari- vanja detetovih signala, odlaganja reagovanja na detetove potrebe, snažnog disciplinovanja, ili hladnog odnosa sa majkom. Ova deca mogu da izgleda- ju nezavisno i samostalno, ali i da budu grubi i hladni prema vršnjacima, ili drugim osobama koje sreću.

Deca C tipa afektivne vezanosti, *nesigurno-ambivalentno afektivno vezana*, pokazuje gotovo istovremeno ponašanja kojima veoma snažno tra- ži i održava blizinu sa majkom, i snažno odbija interakciju sa njom. Pri odvajanju od majke, tako, ova deca pokazuju veoma snažnu reakciju pro- testa, često su neutješni. Kada se majka vrati, međutim, dete traži fizičku bliskost, ali se istovremeno ljuti se na nju, gura i je i udara i često ostaje neutješno dugo po povratku.. Sa strancem može da bude izraženije ljuto, ili pasivno. Ponašanje majke ove dece, često je puno izraženih, ali „praznih“ emocija, majka nastoji da pokaže da je zabrinuta i zainteresovana za dete, ali u njenoj interakciji sa detetom ima puno odbacivanja, a zatim prisnog ponašanja iz osećaja krivice. Njena nedoslednost prema detetu – čas veoma bliska, topla, responsivna, a onda, u nekim momentima koje dete ne može da predvidi – hladna, nesenzitivna i odbacujuća, rezultira, između ostalog, i u ambivalentnom ponašanju deteta prema njoj, ali i inače. Ova deca se mogu percipirati kao „razmažena“, zahtevna, teška, lepljiva i slično.

U inicijalnom istraživanju Meri Ajnsvort, oko 66% dece pripadalo je B tipu, 22% A i oko 12% C tipu afektivne vezanosti. Kasnije meta studije, u različitim zemljama i kulturama potvrdile su ovakvu raspodelu. Vremenom je međutim, izdvojena kategorija dece čije ponašanje na Testu strane situa- cije može da ima karakteristike više tipova afektivne vezanosti istovreme- no, te se stoga ne može svrstati ni u jednu kategoriju ponašanja – *dezor- ganizovano nesigurno afektivno vezana deca (D tip)*. Ono što karakteriše ponašanje dece D tipa, je izraženi strah i izraženo prisustvo kontradiktornih ponašanja – dete može da prilazi majci nakon separacije, a da onda, nai- zgleđ bez povoda, počne jače da plače i pobegne od majke ili sakrije lice od nje. Deca ovog tipa, često potiču iz porodica koje karakteriše istorija trauma, psihičkih bolesti, gubitaka, zlostavljanja ili drugih oblika socijal- no-devijantnog ponašanja. Ponašanje majke je, ukoliko je ima, značajno izmenjeno i opterećeno teškim iskustvima. I sami su veoma vulnerabilni za pojavu različitih teškoća. Istraživanja su ukazala da je povećani procenat ovog obrasca afektivne vezanosti uočen, na primer, kod porodica koje su preživle holokaust.

Razvoj afektivne vezanosti nakon detinjstva

Razvoj afektivne vezanosti ne završava se u detinjstvu. Na osno- vu ranih iskustava formira se *unutrašnji radni model afektivne vezanosti*, koji, kao mehanizam, održava iskustva i uverenja o sebi i drugima stečena u prvim bliskim iskustvima sa primarnim figurama afektivne vezanosti. Unutrašnji radni model deluje kroz kognitivnu, emotivnu i bihejvioralnu sferu psihičkog života čoveka, usmeravajući njegovu pažnju, razumevanje, emotivno reagovanje i ponašanje tako da potvrdi i obezbedi trajnost svojih karakteristika. Ovo je razlog zbog kog najveći broj sigurno afektivne dece izrasta u sigurno afektivno vezane odrasle osobe sa optimalnim kapacite- tima za ostvarivanje bliskih veza sa partnerom i kasnijeg senzitivnog ro- diteljskog ponašanja. Obrasci afektivne vezanosti, uočeni na Testu strane situacije ili nekom drugom procedurom, često se, gotovo deterministički, označavaju kao trajna detetova osobina i kada dete pripada nekom od ne- sigurnih obrazaca. Nije, međutim, opravdano dete zauvek kategorisati kao pripadnika jednog tipa afektivne vezanosti. Naime, iako prva iskustva u odnosu sa majkom čine temelj unutrašnjeg radnog modela ona nisu jedi- na iskustva koja dete ima. Već veoma rano dete ima mogućnost da brigu traži i kontakte ostvaruje i sa ocem, vaspitačem, a kasnije i sa prijateljima i partnerima. Obrasci afektivne vezanosti sa ovim osobama, čak i u isto vreme, mogu biti različiti i značajno doprinositi menjanju unutrašnjih rad- nih modela. Tako osoba, koja je rasla uz nesenzitivnu majku, i razvila neki od nesigurnih obrazaca afektivne vezanosti, može, ukoliko kasnije razvije kvalitetniji odnos sa vaspitačem ili partnerom, da promeni obrazac u sigur- ni i razviju kapacitete za funkcionalne i kvalitetne bliske veze.

Takođe je važno napomenuti da senzitivnost majke nije urođena ka- rakteristika roditeljstva i pod dejstvom je brojnih faktora. Umor majke, de- presivno raspoloženje, zaokupljenost drugim problemima, ili neki aspekti ličnosti majke mogu na duže ili kraće vreme umanjiti njenu senzitivnost ka detetu. Dakle, ukoliko se majka u jednom periodu života ponaša manje sen- zitivno (što se često događa nakon povratka sa porodijskog odsustva zbog umora, ili nakon rođenja drugog deteta) ona se ne mora nužno klasifikovati kao neresponzivna majka, čiji će način brige dovesti do formiranja nekog od nesigurnih obrazaca afektivne vezanosti. Majkama se može, na najra- zličitije načine, pomoći da svoje trenutne teškoće prevladaju, nauče više

roditeljskih veština i postignu bolji kvalitet roditeljstva. Sa druge strane, novija istraživanja ukazuju da senzitivnost majke, iako veoma važan, nije jedini činilac sigurnosti afektivne vezanosti deteta.

Daljem razvoju afektivne vezanosti posvećeno je dosta teorijskog i istraživačkog rada. Danas se rad na ovu temu proširio pre svega na oblast odraslog afektivnog vezivanja, partnerskog afektivnog vezivanja, transgeneracijskog prenosa karakteristika afektivne vezanosti u porodici i na brojna druga polja. Značaj teorijskih i istraživačkih radova iz ove oblasti tiče se, između ostalog, preventivnog i terapijskog rada sa individuama i porodicama. Kao osnovne snage ove teorije navode se njen nepatologizirajući, razvojni kontekst, čime se naglasak stavlja na zdrave, adaptivne mehanizme. Teorija je pružila ogromnu bazu znanja o separaciji, čime je potpomognut preventivni i terapijski rad sa različitim oblicima raskidanja bliskih veza – gubici, razvodi i slično. Teorija je pružila i veliki sistem znanja o funkcionisanju u ulogama značajnim za odraslo doba – roditeljstvo, partnerski odnosi i ponudila mnoge uvide vezane za večnu tajnu bliskosti i ljubavi u ljudskom svetu.

Korišćena literatura:

- Alsop-Shields L., Mohay H. (2001). John Bowlby and James Robertson: theorists, scientists and crusaders for improvements in the care of children in hospital. *Journal of Advanced Nursing*, 35 (1), 50–58.
- Bowlby J. (1958a). *Can I leave my baby?* London: The National Association for Mental Health.
- Bowlby J. (1956). The Growth of Independence in the Young Child. *Royal Society of Health Journal*, 76, 587–591.
- Bowlby J. (1958). The Nature of Child's Tie to His Mother. *International Journal of Psycho-analysis*, 39, 350–373.
- Bretherton I. (1992). The Origins of Attachment Theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology*, 28 (5), 759–775.
- Kondić, K.; Levkov, LJ. (1994): *Prvih deset godina*. Beograd: Savez društava psihologa Srbije.
- Slater R. (2007). Attachment: theoretical development and critique. *Educational Psychology in Practice*, 23 (3), 205–219.
- Spitz, R. A. (1965). *The First Year of Life. A Psychoanalytic Study of Normal and Deviant Development of Object Relations*. New York: International Universities Press, inc.

- Stefanović-Stanojević, T. (2005). *Emocionalni razvoj ličnosti*. Niš: Prosveta.
- Stevenson- Hinde J. (2007). Attachment theory and John Bowlby: Some reflections. *Attachment and Human Development*, 9 (4), 337–342.
- Van der Horst F. C. P, Van der Veer R. (2008). Loneliness in Infancy: Harry Harlow, John Bowlby and issues of separation. *Integrative Psychological and Behavioral Sciences*, 43, 325–335.
- Zazo, R. (1980): *Poreklo čovekove osećajnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.